

др Зоран Јеротијевић,
Универзитет Алфа Београд

Примљено: 14.11.2011.
УДК: 316.64
342.8(497.11)
Кратки научни чланак

ПРВИ ПОСЛЕРАТНИ ПОЛИТИЧКИ ИЗБОРИ У ЈУГОСЛАВИЈИ И ОКРУЖЕЊУ

У раду је представљена анализа првих послератних изборних процеса у државама, које су истовремено са променом својих предрајних облика владавине, драстично измениле и структуру политичког система. Извршена социјално-политичка револуција у њима је истовремено значила и завођење једнопартијског система под окриљем комунистичких политичких снага. Како би се то обезбедило, револуционарне снаге су предузимале низ различитих мера у сврху потпуног структурних изборних резултата који би ишли њима у корист. Међу тим мерама, зајачају се и варијанте ускраћивања и одузимања бирачког права за одређене идеолошки негодобне категорије бирача, па су евентуални покушаји поражене снаге предрајне владајуће структуре државе да поврате политички утицај остали без успеха.

Кључне речи: избори, комунистичка партија, Кримска конференција, Југославија, Источна Европа, СССР, Велика Британија

I

Последице споразума Тито-Шубашић биле су поразне, како на положај српског народа после Другог светског рата, тако и на вишепартијски парламентарни режим који је у Србији имао скоро стогодишњу традицију.

У влади, која је формирана 7. марта 1945. године, утицај некомунистичких политичара није био велики. Тако је Југославија (под именом Демократска Федеративна Југославија) добила владу која ће у наредних неколико месеци учврстити власт Комунистичке партије Југославије у земљи и припремити изборе за Уставотворну скупштину. Одмах после формирања јединствене владе, штампа је почела да преноси искључиво ставове Јосипа Броза Тита и његовог партијског

руководства. Признање ове владе од стране савезника¹ дало је Титу још више права да спроводи искључиво своју концепцију власти. Упозоравајући Черчила на стање у земљи и једноумље које се заводи од стране Тита, краљ Петар је покушао да скрене пажњу на непоштовање поставки из споразума Тито-Шубашић и препорука са Кримске конференције. Черчил је писмено одговорио на ово упозорење, слажући се са неким закључцима које је изнео краљ Петар. Навео је да се у Југославији дешавају ствари које су изневериле његова очекивања, али да он није у стању да то спречи.² Писмо краља Петра Труману са сличним садржајем није донело никакву промену. У Југославији је влада радила под чврстом Титовом руком. У њој су егзистирали као независни политичари само Милан Грол и Јурај Шутеј. Грол, као председник Демократске странке, био је у влади, а његова странка није имала слободу рада. Шубашић, који је формално био министар спољних послова, изгубио је сваки политички значај с обзиром да је Ј.Б. Тито преузео спољне послове у своје руке. Његова улога је била премошћавање разлике између Југословенске краљевске владе (док је ова још формално постојала) и НКОЈ-а,³ чија је улога била потрошена када је формирана јединствена влада.

Краљ Петар је писмом од 6. јула подсетио Черчила (који се тада налазио у "изборној трци" за парламент) да су у Југославији извршене уставне промене без знања народа и да проширење АВНОЈ-а није урађено како се то тражило Кримском конференцијом. Навео је да у Југославији нема слободе штампе и слободе окупљања осим за присталице Титовог режима.

Краљево писмо је остало "мртво слово" на папиру за западне силе и СССР, тако да је у Југославији Тито припремао изборну стратегију са једном странком. У Београду је од 5. до 7. августа одржан оснивачки конгрес Народног фронта Југославије (НФЈ). Ова организација је основана са циљем да сачува и учврсти "демократске тековине народноослободилачке борбе"⁴ Иза ње је кадровски и организационо стајала КПЈ и Ј.Б. Тито. Она је требало да одигра своју улогу на предстојећим изборима за Уставотворну скупштину, као снага која ће својом убедљивом победом отворити врата "новој Југославији". Титов говор на

---

¹ Велика Британија је то учинила 14. марта 1945, СССР 24. марта, а САД 2. априла исте године.

² Карађорђевић Петар II, "Живот једног краља", Ново дело, Београд 1990. стр. 289-290.

³ У ствари проширени НКОЈ

⁴ Петрановић Бранко, Зечевић Момчило "Југословенски федерализам идеје и стварност", Зборник докумената Просвета, Београд 1987 стр. 190-192.

оснивачком конгресу НФЈ није више остављао дилеме о будућем једнопартијском систему у Југославији.⁵ Краљ Петар је упутио ноту амбасадорима САД, СССР и Велике Британије 8. августа, истичући како поменути говор представља апсолутно кршење споразума Тито-Шубашић. Политичке слободе су практично укинуте за све, осим за присталице Ј.Б. Тита. Следећег дана краљ Петар је обавестио намеснике да укида Намесништво и да преузима дужност одбране уставних права свога народа.

Наведене изјаве краља Петра више нису имале никакав реалан значај. У Југославији су ствари ишле оним правцем који су утврдили Тито и КПЈ. Милан Грол 18. августа предаје своју оставку Ј.Б. Титу, износећи у њој сва кршења људских права у земљи.⁶

Да би формално испунили захтеве Кримске конференције Ј.Б. Тито и КПЈ наложили су Председништву АВНОЈ-а да промени назив овог тела у Привремена Народна скупштина ДФЈ, како би се истакла његова вишепартијска структура. На III заседању АВНОЈ-а од 7. до 10. августа 1945. године у Београду, назив АВНОЈ је промењен у назив Привремена народна скупштина. Ова скупштина је имала 368 чланова, од којих је 17 припадало "грађанској опозицији", односно, члановима који се нису слагали са одлукама већине. Скупштина је донела законе, који су се односили на најзначајнија друштвена и политичка питања (закон о штампи, зборовима, удружењима, бирачким списковима, Уставотворној скупштини). Избори за Уставотворну скупштину расписани су 11. септембра 1944. године, па су на тај начин формално испуњене обавезе према препорукама са конференције на Криму.

Предизборна кампања КПЈ (преко НФЈ) почела је одмах по преузимању власти у Србији крајем 1944. године, односно, зависно од времена успостављања контроле НОВЈ (ЈА)⁷ на територијама Југославије. Разлози због којих је Милан Грол поднео оставку били су очигледни у целој земљи. Укидање бирачког права виђенијим људима у граду и на селу било је честа појава у ово време⁸ (због наводне сарадње са окупатором и непријатељског држању према партизанима, односно, КПЈ).⁹ Закон о бирачким списковима искључио је из бирачког списка

---

⁵ Објављено у Борби 8. августа 1945. године

⁶ Петар II Карађорђевић, наведено дело, стр. 301-302.

⁷ Југословенска армија

⁸ Архив Југославије, фонд 3, фасц. 2.

⁹ Мишљење месног народног одбора Богдање (код Трстеника) бр. 1342-1945.

припаднике Љотићевих и Недићевих формација, разне колаборационистичке формације националних мањина, припаднике усташког покрета. Поред наведених, из бирачких спискова су искључени припадници Равногорског покрета, и то чланови Централног националног комитета (окружни, срески и сеоски комитет), војничке и полувојничке формације, ЈУРАО,¹⁰ ЖРОС,¹¹ Црне шамије, Женска равногорска организација Крагујевца (радило се о женама које су изгубиле своје најближе у немачким погромима Крагујевчана октобра 1941). Искључењем припадника Југословенске војске у Отаџбини и Равногорског покрета, онемогућено је стотинама хиљада људи (или можда још већем броју) да изађу на изборе и изразе своју вољу.

На "демократским" изборима 11. новембра 1945. године утврђена је само једна савезна листа. То је била листа Народног фронта Југославије са носиоцем листе Ј. Б. Титом, председником владе и министром народне одбране. Поред ове листе, постојала је и "кутија без листе". Према резултатима које је утврдила Савезна изборна комисија, на изборе је изашло 7.432.469 бирача од 8.383.455 уписаних. За листу Народног фронта Југославије гласало је 6.725.047 бирача или 90,48%, а за "кутију без листе" 707.422 бирача. Процентуално најмањи број бирача је изашао у Србији 77,16%. У осталим деловима Југославије тај број се кретао од 91,77% у Хрватској до 97,68% на Косову и Метохији.¹² Елиминацијом коју смо већ навели у бирачким списковима и бојкотом дела бирачког тела у Србији, победа НФЈ је била више него убедљива. Гласало се гуменим куглицама (писац ових редова је имао прилику да од живих чланова бирачких одбора чује да је било пресипања куглица из "ћораве кутије" у ону другу после затварања бирачких места). Бирачки одбори су били састављени од "поверљивих" људи "народне власти".

Федеративна Народна Република Југославија је проглашена 29. новембра 1945. Суверена власт је у потпуности и формално потпуно прешла на нове политичке субјекте у земљи (КПЈ и њене зависне организације). Од носилаца суверене власти уочи рата и током рата (краљ, скупштина, влада, југословенска краљевска војска, који су државу представљали у свету и били међународно признати), више није постојао ни један. Међународно признање нове власти у

---

¹⁰ Југословенска равногорска омладина

¹¹ Женска равногорска омладина

¹² Службени лист бр. 92/1945

Југославији покрило је све закулисане радње великих сила и грађански рат који је једна страна водила (на уштрб националних интереса српског народа) ради доласка на власт, односно, ради промене режима и политичког система у Краљевини Југославији.

II

Промене су на различите начине захватиле земље кроз које су совјетске трупе прошле приликом повлачења немачке армије. Ситуација је у тим земљама била различита у зависности да ли су биле окупиране или су припадале блоку сила Осовине. Мађарска, Бугарска и Румунија биле су савезници Немачкој у Другом светском рату,¹³ а у њима нису постојали јачи оружани покрети (ово се пре свега односи на Мађарску).

Мађарска је изашла из Првог светског рата као један од два конститутивна дела поражене Аустроугарске. У периоду 1918-1920. године под вођством Комунистичке партије Мађарске проглашена је Мађарска Совјетска Република. После рушења комунистичке власти вођство у земљи преузима адмирал Миклош Хорти са титулом регента и жељом да се изврши рестаурација Хабзбуршке монархије. У Другом светском рату као савезник Немачке добила је проширења на рачун Чехословачке, СССР-а, Румуније и Југославије. После доласка совјетских трупа, на чело привремене владе постављен је извесни генерал Миклош. Без већих сукоба, комунисти су уз совјетску асистенцију преузели власт. Педесетих година доћи ће до излива незадовољства постојећом влашћу и због совјетског присуства.

Румунски краљ Михаило је, уз помоћ антинемачки настројених политичара и официра, сменио са власти пронемачког диктатора Јона Антонескуа и формирао владу са генералом Радескуом на челу. Убрзо је прокомунистичка групација у влади (народнодемократски фронт) на челу са Петру Грозеом изазвала кризу владе. Нову владу је формирао Петру Грозе што је дефинитивно довело комунисте на власт. Краљ Михаило се није сложио са овом влашћу и био је принуђен да абдицира и напусти земљу.

У Бугарској је извршен "преврат" 9. септембра 1944. године у тренуцима када је Црвена армија дошла на границу ове земље. Власт је преузео Отечествени

---

¹³ Dodoli Luciani, Maradei Manlio, «Историја последњих двадесет година» југословенско издање приредио Р. Рајовић, Слобода, том I, Београд 1975. стр. 159.

фронт у коме су комунисти имали најважнију улогу (у коалицији са Социјалдемократском партијом и Аграрним савезом), а још две године формалну улогу је имало регентско веће (после смрти краља Бориса). Избори су одржани 1946. године и на њима су КП Бугарске и Аграрни савез били у коалицији. Од 1948. године на политичкој сцени Бугарске остаје само КП Бугарске.

Немачки напад на Пољску означио је почетак Другог светског рата.¹⁴ После војног пораза, влада генерала Владислава Сикорског прешла је у Француску, а после њеног слома у Велику Британију. Пољска влада је имала један број војника у Француској, на Средњем истоку и у СССР-у (јединице из СССР-а су се 1942. пребациле на Средњи исток). Односи пољске избегличке владе и СССР-а прекинути су 1943. године због оптужбе Пољака да су Совјети побили хиљаде пољских официра (што се у данашње време и потврдило) у Катинској шуми. После смрти генерала Сикорског на чело владе дошао је Станислав Миколајчик, лидер Сељачке странке. У Пољској је током рата постојало више фракција покрета отпора, а најјачи је био Армја Крајова (земаљска војска). СССР је на својој територији од Пољака (под руководством пољских комуниста) формирао покрет под именом Гврдја Лудова (народна војска). У другој половини рата, Совјети су ове јединице почели да убацују у Пољску. О пољским границама расправљало се доста у току рата да би представници великих сила пољску државу сместили између Керзонове линије (границе према СССР-у односно Русији, коју је утврдио Врховни савет Антанте 8. децембра 1919, коју Пољска тада није признала) и Одре. Саме границе (будући да су се у великој мери поклапале са етничким) нису биле спорне, али будућа власт јесте. Совјети су прво створили Земаљско национално веће - привремени парламент на челу са комунистом Болеславом Бјерутом. На седници овог већа после уласка Совјета у Пољску (Лублин) образован је Пољски комитет народног ослобођења (привремена влада под контролом комуниста уз учешће социјалиста и још неких мањих странака). Тако је (под совјетским утицајем) настао паралелизам власти. Ово није било довољно за совјетске циљеве, већ је требало уништити и најјачу ослободилачку формацију у Пољској, већ помињану Земаљску војску. Овај посао су Совјети препустили Немцима. Када је Црвена армија била на прилазима Варшаве у њој је 1. августа 1944. године избио устанак под вођством покрета

---

¹⁴ Исто стр. 160-167.

Земаљска војска. Устанак је трајао два месеца и крваво је угушен. Погинуло је или побијено преко 200.000 људи, а велики број је одведен у логоре смрти. За време устанка, совјетске трупе су стајале на улазу у Варшаву, не вршећи значајне покрете. Варшава је била потпуно уништена, а са њом и највећи део земаљске војске. Резултат устанка је ојачао совјетске позиције у Пољској. Конференција на Криму је закључила да се мора формирати привремена влада националног јединства коју би признале све три велике силе (САД, СССР и Велика Британија). Пољска избегличка влада и њен премијер Миколајчик, међутим, нису више имали могућности за јачи утицај у земљи. Пољска је била под совјетским трупама, а у привременој влади су доминирали комунисти. Захтев са Кримске конференције о слободним изборима, који је упорно подржавао премијер Миколајчик, изгледао је тешко остварив, узимајући у обзир ситуацију на терену. Уз нешто више "демократије" него што је то био случај у Југославији, у Пољској су одржани избори. Победу је однео блок на челу са комунистима и тиме потврдио већ раније договорену поделу интересних сфера у Европи.

Чехословачка је била прва жртва Хитлерове Немачке.¹⁵ Под покровитељством Француске и Велике Британије, раскомадана је 1938-39. године. Председник владе Едуард Бенеш са владом је прво отишао у Лондон, а затим у Москву. За разлику од осталих земаља источне и централне Европе, Чехословачка је пре рата имала веома снажну и легалну комунистичку партију. У току рата Бенешова влада је руководила ослободилачким покретом у земљи, где су веома важну улогу имали комунисти. У Кошицама је 4. априла 1945. формирана влада Националног фронта на челу са Здењеком Фирлингером, социјалдемократом, а потпредседник владе је био комуниста (председник КП) Клемент Готвалд. Председник Чехословачке постао је предратни и ратни премијер, Бенеш. Избори који су одржани 1946. године донели су комунистима 38% гласова. Поново је састављена мешовита (левичарско-десничарска влада) влада са комунистом Готвалдом као премијером. Вршене су одређене социјалне реформе и делимична национализација. Овај конгломерат различитих интереса у влади није могао да опстане. Став Јана Масарика (сина Томаша Масарика оснивача независне Чехословачке) који се залагао за Чехословачку која представља мост између истока и запада сукобљавао се са комунистима који су били за све чвршће

---

¹⁵ Исто стр. 355-358.

везивање са СССР-ом. Сукоби и притисци су били све већи, па је дошло до иступања грађанских политичара из владе. Готвалд је онда Бенешу понудио нову владу са малим бројем грађанских политичара. Под притиском комуниста (и СССР-а) Бенеш је 25. фебруара 1948. године прихватио ову владу. Јан Масарик је у априлу извршио самоубиство, а Бенеш је у јуну поднео оставку. Тако је и у Чехословачкој на политичкој сцени остала само једна странка, комунистичка партија.

И две државе које нису биле у директном контакту са совјетским трупама, Италија и Грчка, доживеле су потресе.

Италија је као сила Осовине капитулирала 1943. године. Западне силе су се са великим бројем војника налазиле у њој све до краја рата, тако да до неког левичарског преврата није могло доћи. Промене су наступиле после абдикације краља Виктора Емануала III 1946. године. Краљ је постао Умберто, његов син. Исте године у Италији је одржан референдум на коме су се Италијани већином изјаснили за републику.

У Грчкој је током Другог светског рата постојао јак покрет отпора.¹⁶ После немачке окупације, краљ Ђорђе је отишао у Лондон, а влада у Каиро (у току рата односи између грчке владе и југословенске краљевске владе су били веома блиски). У септембру 1941. године у Грчкој је основан Национално-ослободилачки фронт (ЕАМ), који је окупљао неколико разнородних странака, две синдикалне и неке омладинске организације. ЕАМ је имао и своју војну организацију, Народноослободилачку војску Грчке - ЕЛАС. Покрет је врло брзо имао армију од више десетина хиљада бораца, који су изводили акције широм земље. Комунисти су у овом покрету имали значајну улогу са тежњом да преузму све значајније функције у њему. То је утицало на странке центра и деснице да иступе из ЕАМ-а и формирају покрет ЕККА и војну организацију ЕДЕС. У марту 1944. године ЕАМ је основао Политички комитет народног ослобођења (ПЕЕА) који је у мају исте године потписао у Либану уговор са краљевском владом у емиграцији. По овом споразуму, председник владе постао је Георгиос Папандреу, лидер Демократске странке, а комунисти су добили пет министарских места. После политичког споразума направљен је и војни између снага ЕЛАС-а под командом генерала Сарафиса и ЕДЕС-а под командом генерала Зерваса. Споразум

---

¹⁶ Исто стр. 185-196.

је склопљен 26. септембра 1944. године у Казерти и њиме је предвиђено да се све грчке војне формације морају покоравати грчкој влади, а војну команду над њима добио је британски генерал Скоби. Сарадња између наведених страна није дуго трајала и одмах после 1. новембра 1944. године, када су Немци напустили Грчку, почели су сукоби. ЕАМ су у међувремену напустиле и присталице левог центра тако да су у њему остали само комунисти. Када је генерал Скоби прогласио демобилизацију ЕЛАС-а, а грчка влада позвала његове припаднике да се придруже грчкој армији, руководство ове војне организације је то одбило и започео је грађански рат, који је био заустављен споразумом о примирју 14. фебруара у Варкизи. У марту су одржани избори који су комунисти бојкотовали, па више нису могли да учествују ни у раду скупштине и владе. Наредне године одржан је референдум на коме се одлучивало да ли ће Грчка бити монархија или република. На референдуму се преко 70% становништва изјаснило за монархију, чиме је простор за комунистичку пропаганду био доста сужен. Део комуниста је одлучио да настави оружану борбу и тако је створена Демократска армија Грчке под командом Вафијадеса Маркоса. Сукоби су трајали све до 1949. године када је Демократска армија положила оружје.

III

Горе наведени примери показују извесне сличности, али и разлике. У свим овим земљама комунисти су кроз покрет отпора покушавали да освоје власт и усмере борбу ка свом циљу социјалистичкој револуцији. Изузимајући Чехословачку, у свим осталим земљама пре рата комунисти нису представљали респективну снагу. Подела интересних сфера дала је крила појединим комунистичким партијама (уз свесрдну помоћ Црвене армије) и омогућила им долазак на власт. Тако је на пример било у Пољској, Румунији, Бугарској, Мађарској и Југославији док је у Грчкој са доста јаком комунистичком партијом власт припала пробританској опцији. У неким земљама су и одржани мање или више формални вишепартијски избори (у Југославији вишестраначки избори нису чак ни формално одржани како смо видели) После ових избора у врло кратком року комунисти су разбили или забранили противничке странке. Велике силе су негде са мање, а негде са више силе штитиле своје интересе.

У односу на ситуацију у наведеним земљама у Југославији су антифашистички покрети били знатно јачи. Овде је заправо регуларна војска

продужила отпор кроз Југословенске Војске у Отаџбини под командом пуковника (генерала) Михаиловића. Равногорски покрет и ЈВуО били су носиоци државног политичког и правног континуитета до пред сам крај рата. Политички и правни континуитет Југославије је очуван на међународном плану, и уз велики утицај сила антихитлеровске коалиције (САД, СССР, В. Британија) пренет на нове носиоце суверене власти (КПЈ и њен партизански покрет), чији је основни циљ у рату био промена власти кроз социјалну револуцију.

Zoran Jerotijević, PhD

THE FIRST POST-WAR POLITICAL ELECTIONS IN YUGOSLAVIA AND SURROUNDING COUNTRIES

SUMMARY

After the Tito-Šubašić agreement, the Yugoslav regent government was completely separated from king Petar II (which was one of the principal goals of the British government). King Petar's attempts to strengthen his influence during autumn and winter 1945-45 remained futile, primarily due to the lack of any serious support from Winston Churchill and his government.

The formation of the Yugoslav Democratic Federal government was a further step toward the degradation of monarchy and establishment of absolute Tito's reign (through the League of Communists of Yugoslavia). This government initiated preparations for the elections for the constitutional government. The preparations should have removed any possibility of surprise ie. non-communist victory. For this purpose, the National front was formed under the supervision of the League of Communists of Yugoslavia and there was a prohibition to participate in the elections (they were devoid of franchise) for hundreds of thousands of people, mostly in Serbia, allegedly because of the cooperation with the enemy.

During summer 1945 king's attempt to recall the Governorship was utterly ignored. The election took place on November 11th 1945 and it was basically single-party. Also, in this way monarchy was formally cancelled (it should be noted that the lowest turnout was in Serbia).

As for the elections in the countries in eastern Europe where there was significant soviet presence, at least in the beginning they were undertaken as multi-party and more or less democratically.

Keywords: Jugoslavia, Eastern Europe, elections, Communist Party, USSR, Great Britain